

РЕЦЕНЗІЯ

офіційного рецензента на дисертацію Алексєєва Олексія Олексійовича на тему «Селянська мемуаристика Південної України ХХ століття: генеза, автори та тексти» й подано на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі історії.

Розуміння сутності явищ і процесів у південноукраїнському селі II пол. XVIII – ХХ ст. не можливе без врахування візії та світоглядної позиції вихідців з його соціального простору. Інформація подібного характеру може бути отримана лише в межах проведення комплексного дослідження історичних джерел, авторами яких були селяни. Саме в такому розрізі присвячена селянській мемуаристиці Півдня України ХХ ст. кваліфікаційна наукова праця О.О. Алексєєва отримує актуальності, теоретичної та практичної значущості.

Ступінь обґрунтованості наукових, положень і висновків сформульованих у кваліфікаційній науковій праці

Наукові положення, сформульовані в рецензованій дисертації, базуються на комплексному аналізі селянської мемуаристики Півдня України ХХ ст. Проведене дослідження дозволило узагальнити існуючі в науковій літературі тенденції та підходи з проблем розвитку джерелознавства та мемуаристики України. Демонструючи глибоку обізнаність з теми О.О. Алексєєв проявив креативність при визначенні досить складного і фрагментарно вивченого об'єкта дослідження.

Досягнення мети дослідження і вирішення поставлених завдань вимагало використання принципів об'єктивності, історизму та багатофакторності. Реалізація їх стала можливою завдяки застосуванню низки методів наукового пізнання серед яких найбільш вагомими стали аналіз, синтез, індукція, типологізація, статистичний, евристичний, історико-порівняльний, текстологічний, біографічний. Кожен із методів використано

доцільно, що дозволяє робити висновок про достовірність отриманих результатів.

Під час написання дисертації О.О. Алексєєв отримав цілком *об'єктивні науково обґрунтовані результати* дослідження селянської мемуаристики Півдня України ХХ ст. Серед них найбільш вагомими є наступні: розмитість форм і поєднання в одному тексті ознак, що відповідають різним видам джерел є видоспецифічною рисою селянських мемуарів; мемуари південноукраїнського селянства І пол. ХХ ст. можуть бути умовно поділені на мемуари «сучасні історії», мемуари-автобіографії, щоденники; інформативні можливості досліджуваного різновиду джерел знаходяться у площині вивчення суспільних, міжнаціональних та родинних відносин, питаннях організації побуту та житла, громадського дозвілля, народних традицій, обрядовості та календарних свят. Перспективним напрямком подальшої розробки теми може стати дослідження мемуарів, що були написані селянами інших регіонів України. Не менш значущою буде й розробка теми за умов розширення хронологічних меж дослідження.

Дисертаційне дослідження складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури, додатків. Текст оформлено відповідно до встановлених вимог. Головні положення дисертації викладено професійно, логічно, послідовно та аргументовано.

У першому розділі охарактеризовано стан наукової розробки проблеми та методи її дослідження. Розкриваючи питання рівня історіографічно-джерелознавчого осягнення теми селянської мемуаристики Півдня України ХХ ст. О.О. Алексєєв зупиняється на таких аспектах як історіографія з загальних питань мемуаристики, археографічний вимір наукового доробку, історіографія з окремих завдань дисертації та джерельна база дослідження. Окреслюючи перший з них здобувач визначає, що центральним в ньому є питання науково-пізнавальної цінності мемуарних наративів та методів їх залучення до історичних розвідок. Дослідники, аналізуючи науково-пізнавальну цінність мемуарів, на думку О.О. Алексєєва, довгий час

приділяли основну увагу лише проблемі достовірності описаних в них історичних подій та пошуку додаткових відомостей, відсутніх в інших видах історичних джерел. Тому цілком слушною є вказівка дисертанта про «закадровість» особистого погляду мемуариста та оцінки описаних останнім подій. В ході аналізу генези мемуаристики в тексті рецензованої праці проаналізовано доробок Іконнікова В.С. та Лаппо-Данилевського О.С. як тих, що заклали підвалини наукового підходу до вивчення мемуару як історичного джерела. Далі із встановленням радянської влади, як зазначає автор дисертації, мемуаристика стала одним із багатьох інструментів державної пропаганди, яка ставила собі за мету довести антинародний характер та приреченість царату. Разом з цим, здобувач помітив і тенденцію актуалізації в радянській науці питань теоретично-методичних досліджень мемуарів, їх видової класифікації, місця мемуарів в загальному комплексі історичних джерел, особливості їх залучення та використання в історичних дослідженнях. Досить повно, в цьому контексті, розкрито дискусію між Черноморським Н.М., Тарле Є.В. та Зайончковським П.А., а також внесок Тартаковського А.Г. у розвиток мемуаристики. Належну увагу приділено науковій спадщині українських радянських дослідників Санцевича А.В., Стрельського Г.В., Довгопол В.М., Литвиненко М.А., Ляха Р.Д., Варшавчика М.А., Ковальського М.П., Мицика Ю.А.

Археографічний вимір теми селянської мемуаристики Південної України XX століття висвітлено в рецензованій дисертації через призму наукової та видавничої діяльності Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, кафедри історіографії, джерелознавства та археології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Південного відділення інституту української археографії та джерелознавства Чорноморського національного університету імені Петра Могили, Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, а також Запорізького наукового товариства ім. Якова Новицького та інших установ. Цілком слушною тут виступає думка

О.О. Алексєєва про те, що інтенсивний друк історичних джерел створив підґрунтя для усвідомлення чисельності селянських мемуарів і доречності виділення їх в окрему групу. Подальша робота, як зазначив здобувач, дозволила виявити цілий комплекс селянських мемуарних джерел, який мав досить широке розповсюдження в південноукраїнському регіоні та охопив представників різних національно-етнічних груп.

Історіографія з окремих завдань рецензованого дисертаційного дослідження проаналізована через призму розвитку просопографії. Доведено, що мемуарні джерела в межах останньої розглядаються вітчизняними дослідниками з двох ракурсів – як складової історичного джерелознавства та як різновид документальної літератури. Автор дисертації надає визначення прийнятого в цих напрямках поняття «мемуару», сутність якого полягає у вказівці на наявність у змісті систематичних, або фрагментарних записів особистості про події минулого, в яких вона брала участь чи була очевидцем, що зазвичай супроводжуються їхньою хронологічною фіксацією. Бачення проблеми в цьому розрізі уможливило, за твердженням О.О. Алексєєва, розглянути таким дослідникам як С. Плохій, А. Бойко, В. Мільчев, В. Чоп досить широке коло питань, які торкаються передусім науково-інформаційних можливостей селянських мемуарних джерел та їх археографічних особливостей. Особливу увагу приділено здобувачем аналізу наукового доробку І. Кривецького, І. Крип'якевича, О. Галича, А. Погрібного, Г. Мазохи, М. Захарченка, А. Морозова та інших.

У відповідності до предмету дисертації джерельна база її відзначається розлогістю. Основа останньої складається з опублікованих та архівних матеріалів мемуарного походження, які належать авторству селян Південної України XX ст. В окремий джерельний комплекс О.О. Алексєєв виділив документальні матеріали, а саме архівні матеріали (метричні книги, статистичні данні ін.), матеріали ЗМІ (газети та журнали), збірники документів, які були використані при проведенні аналізу інформативних можливостей селянських мемуарних джерел. Виявлення та систематизація їх

стала можливою завдяки кропіткій роботі з фондами Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського, Українського інституту національної пам'яті, Запорізького відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, Галузевого державного архіву Служби безпеки України, Державного архіву Запорізької області, Державного архіву Дніпропетровської області, Державного архіву Херсонської області, Запорізького та Гуляйпільського краєзнавчих музеїв.

Звертають на себе увагу використані під час написання рецензованої кваліфікаційної роботи методика та методологічний інструментарій. Вони надали О.О. Алексєєву змогу об'єктивно, комплексно і неупереджено дослідити науковий доробок з визначеної проблематики. Володіння дисертантом методологією та методикою сучасного наукового пошуку дозволило послідовно і логічно викласти матеріал, об'єктивно представити етапи розвитку мемуаристики, визначити інформативний потенціал та рівень достовірності селянських мемуарів. Застосування загальнонаукових та спеціально-історичних методів дозволило здобувачеві, в цілому, уникнути суб'єктивних оцінок, дотримуватись об'єктивно-наукових підходів, забезпечити наукову достовірність результатів дисертаційного дослідження.

Другий розділ дисертації присвячено умовам та обставинам, в яких відбувалося продукування наративних джерел сільським населенням Півдня України. Для їх всебічного опису О.О. Алексєєв зосередився на питаннях сутності історичного фону та передумов розвитку селянської мемуаристики, реконструкції просопографічного портрету авторів досліджуваного типу історичних джерел, актуалізації селянської мемуаристики в умовах військово-політичних конфліктів і соціальних зламів I пол. XX ст. Пошук відповіді на перше цілком логічно спонукав автора рецензованої дисертації до концентрації уваги на таких віхах історії як заселення та господарське освоєння Півдня України, колективізація, розкуркулення, голодомор, репресії, депортація, війни. Саме вони, на думку здобувача, стали причиною

того, що феномен селянської мемуаристики в регіоні формувався на тлі постійної боротьби за виживання особисте та виживання власних родин, що в змісті мемуарів чітко простежується зв'язок між кроками політики радянської влади на селі та поступової деградації селянства в бік байдужості, ліні, не поваги до праці та землі.

Наукова реконструкція просопографічних портретів селян-мемуаристів є досить важливою складовою відтворення соціально-економічних, політичних та соціокультурних процесів у південноукраїнському селі. Вона дозволяє відкрити сучасну їм історичну добу у всій різнобарвності та яскравості. Ці міркування стали причиною детального аналізу дисертантом етапів онтогенезу та соціалізації М. Алексєєва, А. Хелемендик-Кокот, М. Молодика А. Рубеля І. Ярошенка та багатьох інших авторів досліджуваних джерел. Використання методів просопографії дозволило О.О. Алексєєву прийти до висновку, що останні, як правило, народилися в сільській місцевості Півдня України наприк. XIX – I пол. XX ст. у незаможній або середняцькій родині, дитинство та більшу частину юності провели у рідному селі, допомагали батькам вести власне господарство, підробляли заробітком у більш заможних селян, початкову освіту отримали у місцевій школі, завдяки військовій службі або подальшому навчанню, отримали навички викладацької та виховної роботи. Крім того, дисертанту вдалося виявити такі риси характеру досліджуваної соціальної групи як схильність до творчої діяльності, самоосвіти, критичного мислення, самоорганізації та побудови життєвої стратегії.

Використовуючи теоретико-методологічні досягнення історії, соціології, психології та соціальної історії О.О. Алексєєв здійснив цілком вдалу спробу відповіді на питання інформативності та достовірності селянських мемуарів щодо теми Першої світової війни. Він спромігся визначити соціоантропологічні риси російської армії, зрозуміти зміни що відбулися у стосунках між солдатами та офіцерами, пояснити поширення

автобіографічного спектрів дозволяє розкрити проблему рівня особистої свободи вибору особи, яка опинилася в певних історико-політичних, хронологічних, етнокультурних та інших обставинах. Ми погоджуємося з думкою здобувача, що селянські мемуари в цьому розрізі надають велику кількість фактичного матеріалу, часто відсутнього у народознавстві в напрямку організації побуту, родинних відносин, традицій, соціальних та міжетнічних відносин тощо. В свою чергу, не менш вагомим є внесок дисертанта до дослідницького доробку теми впливу макроісторичних подій на світогляд, свідомість, життя та вчинки авторів мемуарних джерел.

Розглянуті в ході написання кваліфікаційної роботи селянські мемуари становлять унікальне історичне джерело, яке дозволяє дослідити події Голодомору 1932 – 1933 років через погляд безпосередніх жертв цієї трагедії. Тому абсолютно виправданим є крок О.О. Алексєєва щодо виокремлення питання інформативності селянських мемуарів про Голодомор в окремий підрозділ. Цінність досліджуваного здобувачем типу джерел полягає у тому, що вони містять інформацію, яку не можливо віднайти в офіційних документах. Досліджувані мемуари, як зазначив дисертант, дозволяють не лише по новому поглянути на специфіку відносин «маленької людини» із тоталітарним більшовицьким режимом, а й краще зрозуміти селянське мислення та буття середини минулого століття. Слушною та об'єктивною є думка про те, що тексти селянських мемуарів містять цінні фрагменти історичних спостережень, віддзеркалюють симпатії, антипатії, погляди, оцінки, душевні страждання їх авторів. Їх тексти дозволяють більш чітко зрозуміти атмосферу, яка панувала на селі в ті часи.

Практичне значення одержаних результатів рецензованої роботи полягає в тому, що вони можуть бути використані при підготовці спеціальних та узагальнюючих наукових праць з історії України, політичної, соціальної та аграрної історії, історичної психології, історичної соціології, історичного краєзнавства, джерелознавства, етнографії та історії «повсякдення» XX ст. Результати дослідження можуть бути використані при

автобіографічного спектрів дозволяє розкрити проблему рівня особистої свободи вибору особи, яка опинилася в певних історико-політичних, хронологічних, етнокультурних та інших обставинах. Ми погоджуємося з думкою здобувача, що селянські мемуари в цьому розрізі надають велику кількість фактичного матеріалу, часто відсутнього у народознавстві в напрямку організації побуту, родинних відносин, традицій, соціальних та міжетнічних відносин тощо. В свою чергу, не менш вагомим є внесок дисертанта до дослідницького доробку теми впливу макроісторичних подій на світогляд, свідомість, життя та вчинки авторів мемуарних джерел.

Розглянуті в ході написання кваліфікаційної роботи селянські мемуари становлять унікальне історичне джерело, яке дозволяє дослідити події Голодомору 1932 – 1933 років через погляд безпосередніх жертв цієї трагедії. Тому абсолютно виправданим є крок О.О. Алексєєва щодо виокремлення питання інформативності селянських мемуарів про Голодомор в окремий підрозділ. Цінність досліджуваного здобувачем типу джерел полягає у тому, що вони містять інформацію, яку не можливо віднайти в офіційних документах. Досліджувані мемуари, як зазначив дисертант, дозволяють не лише по новому поглянути на специфіку відносин «маленької людини» із тоталітарним більшовицьким режимом, а й краще зрозуміти селянське мислення та буття середини минулого століття. Слушною та об'єктивною є думка про те, що тексти селянських мемуарів містять цінні фрагменти історичних спостережень, віддзеркалюють симпатії, антипатії, погляди, оцінки, душевні страждання їх авторів. Їх тексти дозволяють більш чітко зрозуміти атмосферу, яка панувала на селі в ті часи.

Практичне значення одержаних результатів рецензованої роботи полягає в тому, що вони можуть бути використані при підготовці спеціальних та узагальнюючих наукових праць з історії України, політичної, соціальної та аграрної історії, історичної психології, історичної соціології, історичного краєзнавства, джерелознавства, етнографії та історії «повсякдення» ХХ ст. Результати дослідження можуть бути використані при

розробці курсів лекцій, навчальних підручників та посібників з відповідних дисциплін для студентів гуманітарних спеціальностей вищих навчальних закладів. Деякі факти, гіпотези та судження, що висловлені в дисертаційному дослідженні, можуть бути використанні науковцями при проведенні досліджень за сумісною проблематикою, а також бути відправною основою джерелознавчого аналізу мемуаристики наступних історичних періодів.

Кваліфікаційна наукова праця написана відповідним для робіт такого типу науковим стилем; виклад наукових положень та висновків зроблено логічно, грамотно. Основні ідеї та результати здійсненого дисертантом дослідження отримали достатнє висвітлення в наукових статтях і доповідях на наукових конференціях, а саме 5 статей у фахових виданнях України та 1 публікація апробаційного характеру.

Дисертація «Селянська мемуаристика Південної України ХХ століття: генеза, автори та тексти» є завершеною науковою працею.

Позитивно оцінюючи дисертаційне дослідження О.О. Алексєєва в цілому, варто звернути увагу на деякі зауваження:

1) як у джерелознавчому, так і конкретно-історичному вимірах хронологічні межі дослідження вміщують у собі ХХ ст. При цьому, верхня хронологічна межа окреслена автором занепадом радянського режиму (с. 17). Доцільно було б навести аргументи виключення за межі дослідницького пошуку перших десяти років розбудови державності України;

2) за встановленою у вітчизняній історичній науці традицією територіальні межі Півдня України охоплюють території АРК, Херсонську, Запорізьку, Дніпропетровську, Одеську, Миколаївську, Донецьку та Луганську області. Дві останні адміністративно-територіальні одиниці відсутні в територіальних межах рецензованої дисертації, що потребує авторського обґрунтування;

3) у підрозділі 1.1. варто було б згадати прізвища сучасних науковців Ю.В. Качан, О.В. Михайлюка, Ю.П. Присяжнюка, О.М. Приймака та інших, дослідження яких присвячені етносоціальному, соціокультурному,

соціальному вимірам історії південноукраїнського селянства XIX – поч. XX ст., в тому числі й аналізу історичних джерел з теми;

4) поза увагою здобувача залишилася збірка «1917 год в деревне». (Воспоминания крестьян). М.: Издательство политической литературы, 1967. 288 с., що містить декілька мемуарів, авторами яких були південноукраїнські селяни;

5) аналіз тексту дисертації дозволяє стверджувати, що її автор використав, поряд з іншими, методи дедукції, описовий та когнітивного картування. Варто пояснити, чому про них не має згадки у підрозділі 1.2. Крім того, методологічною основою обґрунтування деяких положень рецензованої роботи виступають, як зазначає О.О. Алексєєв, просопографічні підходи (с. 33, 94, 95, 105 та інші). Якщо це так, то у підрозділі 1.3. слід було б охарактеризувати їх сутність, різновиди, спільні та відмінні риси. Деталізації потребує й теза про комплексне міждисциплінарне дослідження (с.54);

6) у тексті підрозділу 2.3. розкрито питання інформативності селянських мемуарів відносно подій I світової війни, хоча логіка структури дисертації вказує на доречність розташування цього підрозділу в четвертому розділі. До того ж, с. 83-85 містять інформацію про I світову війну, як про історичний фон та передумови розвитку селянської мемуаристики. Остання перегукується з інформацією на с.70-75 підрозділу 2.1.

Втім, перелічені зауваження, недоліки й побажання не створюють принципового впливу на загальні наукові висновки, зроблені дисертантом.

В цілому, узагальнюючи результати ознайомлення з дисертацією Алексєєва О.О. «Селянська мемуаристика Південної України XX століття: генеза, автори та тексти», можна засвідчити, що дисертація є самостійною науковою працею, виконаною особисто здобувачем у вигляді спеціально підготовленого рукопису, містить оригінальні науково обґрунтовані результати і наукові положення, містить положення, що дійсно представляють цінність для вітчизняної історичної науки. Відповідає

вимогам до дисертацій, що подаються на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань – 03 Гуманітарні науки за спеціальністю 032 – історія та археологія. Автор дослідження, Алексєєв Олексій Олексійович, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії в галузі історії.

Рецензент:

д.і.н., професор кафедри
філософії, публічного
управління та
соціальної роботи ЗНУ

О.М. Приймак

Гідний Приймак О.М.
завжди:

Алексєєв з
науків - керівник
роботи

А.С. Ташаков